

SULAYMON BOQIRG'ONiy YASHAGAN DAVR MANZARASI: IJTIMOiy-SIYOSIY MUHIT VA TASAVVUFiy TAFAKKUR SHAKLLANISHINING METODOLOGIK ASOSLARI

*O'razmetov Mangubek Tursunbayevich, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar
fakulteti "Falsafa" kafedrası dotsenti v.b.*



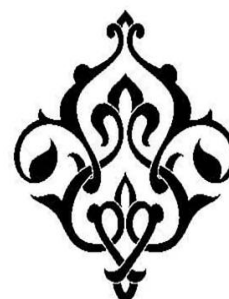
<https://orcid.org/0009-0008-8304-3087>
e-mail:
mangubekoficial@g
mail.com

THE PERIOD IN WHICH SULAYMON BAKIRGONI LIVED: SOCIO-POLITICAL ENVIRONMENT AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE FORMATION OF SUFIC THOUGHT

*Urazmetov Mangubek Tursunbayevich, Associate Professor of the
Department of Philosophy, Faculty of Social and Economic Sciences,
Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni*

ПЕРИОД ЖИЗНИ СУЛАЙМОНА БАКИРГОНИ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СРЕДА И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СУФИЙСКОЙ МЫСЛИ

*Уразметов Мангубек Турсунбаевич, и.о.доцента кафедры
"Философия" факультета социально-экономических наук
Ургенчского государственного университета имени Абу
Райхона Беруни*



Annotatsiya: IX–XII asrlar Movarounnahr xalqlari hayotida yuz bergan ijtimoiy-madaniy va ma'naviy yuksalish jarayonlari falsafiy tahlil etiladi. Ayniqsa, bu davrda shakllangan tasavvuf ta'limoti va uning g'oyalari jamiyatning ruhiy-ma'rifiy taraqqiyotiga chuqur ta'sir ko'rsatgani alohida e'tiborga olinadi. Buyuk allomalar tomonidan yaratilgan ma'naviy yodgorliklar nafaqat o'z zamonasi uchun, balki butun insoniyat tamadduni uchun bebaho manba bo'lib xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, Hakim ota, Movarounnahr, Turkiston, Volgabo'yi, Itil atrofi, Yusuf Hamadoni ta'limoti, XII asrda Xorazm, Ahmad Yassaviy ta'limoti.

Abstract: The processes of socio-cultural and spiritual uplift that took place in the life of the peoples of Transoxiana in the 9th–12th centuries are philosophically analyzed. In particular, special attention is paid to the fact that the teachings of Sufism and its ideas formed during this period had a profound impact on the spiritual and educational development of society. The spiritual monuments created by the great scholars served as an invaluable source not only for their time, but also for the entire human civilization.

Keywords: Sufism, Hakim Ota, Transoxiana, Turkestan, Volga region, Itil region, Yusuf Hamadani's teachings, Khorezm in the 12th century, Ahmad Yassawi's teachings.

Аннотация: Философски анализируются процессы социокультурного и духовного подъёма, происходившие в жизни народов Мавераннахра в IX–XII веках. В частности, особое внимание уделяется тому, что учение суфизма и его идеи, сформировавшиеся в этот период, оказали глубокое влияние на духовное и образовательное развитие общества. Духовные памятники,

созданные великими учёными, служили бесценным источником не только для своего времени, но и для всей человеческой цивилизации.

Ключевые слова: Суфизм, Хаким Ота, Мавераннахр, Туркестан, Поволжье, учение Юсуфа Хамадани, Хорезм в XII веке, учение Ахмада Яссави.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Tasavvuf - insonni o'z asl mohiyatiga qaytishga, axloqan poklanishga, ma'naviy yuksalishga da'vat etuvchi ta'limot bo'lib, u insonni nafs, adolatsizlik, g'urur, manmanlik kabi illatlardan voz kechishga chorlaydi. Shuning uchun tasavvufning tarixiy ildizlari, taraqqiyot bosqichlari, nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish, ayniqsa, bu yo'lda xizmat qilgan mutasavviflarning faoliyatini chuqur tahlil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. XII asrda yashab ijod qilgan mashhur tasavvuf vakili, turkiy xalqlar qalbida chuqur iz qoldirgan, tasavvuf g'oyalarini xalq tili – turkiy til orqali keng ommaga yetkazgan Sulaymon Boqirg'oniy hayoti va ijodi atroflicha tahlil etiladi. U Movarounnahr, Turkiston, Volgabo'yi, Itil atrofidagi hududlarda "Hakim ota" nomi bilan shuhrat qozongan. Sulaymon Boqirg'oniy o'z davrining muhim ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy muhitida yashab, Yassaviylik tariqatining munosib davomchisi bo'lgan. Uning tasavvufiy-falsafiy qarashlari, ma'naviy merosi va dunyoqarashining shakllanishiga ta'sir etgan omillar bob doirasida ilmiy asosda yoritiladi. Sulaymon Boqirg'oniyning "Boqirg'oniy kitobi" asari ham o'rganilib, unda ilgari surilgan estetik, axloqiy, poklik va qalb uyg'unligi g'oyalari tahlil qilinadi. Uning qarashlariga ko'ra, abadiy go'zallik Allohning zohiridir. Alloh – sof, mutlaq mavjudot sifatida tasvirlanadi. U dunyoni to'rt unsur – olov, suv, yer va havo orqali yaratgan. Boqirg'oniy fikricha, oddiy inson bilan Alloh o'rtasida ko'rinmas "pardalar" mavjud. Bu pardani olib tashlab, Allohni chinakam anglash va unga hayrat bilan boqmoqchi bo'lgan kishi, avvalo, so'fiylik yo'liga kirishi, ya'ni shariat, tariqat, ma'rifat va haqiqat bosqichlaridan o'tishi zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / MATERIALS AND

METHODS). Ma'lum ma'noda turkiy tilli xalqlar haqidagi qomusiy asar Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'at at-turk" asaridir, A.Mo'minov tahliliga ko'ra, bu davrda qoraxoniylar davlati qaror topishi bilan bog'liq manba "Movarounnahrning Xuroson bilan aloqalari", Shveysariyalik professor Adam Mes "Musulmon Renessansi", rus sharqshunosi, akademik Nikolay Konradning "Sharq Uyg'onishi" kabi bir qancha manbalar tadqiq qilindi.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). XI asrlardan boshlab Markaziy Osiyo mintaqasida tasavvuf ta'limoti va falsafasi keng tarqala boshladi. Buyuk mutasavvif targ'ib etishga kirishdi. Ayni shu davrda birinchilardan bo'lib uning qo'lida Xoja Ahmad Yassaviy (vafoti 1166-yil) ta'lim olib, tasavvuf sirlarini o'rgandi va Turkistonga borib, u yerda tasavvufni targ'ib qildi. Uning ta'limoti va tariqati Yassaviylik nomini oldi.

Shuningdek, Yusuf Hamadoniy ta'limoti ostida Abduxoliq G'ijduvoniy tomonidan asos solingan "Xojagon" tariqati vujudga keladi. So'ng shu tariqat Bahovuddin Naqshband davrida keng yoyilib, naqshbandiya yo'nalishini tashkil etadi. XII asrda Xorazmda ham tasavvuf ilmi keng yoyila borib, Najmiddin Kubro (1146-1221) boshchiligidagi tasavvufning kubroviya oqimi shakllanib, Markaziy Osiyo va boshqa Sharq mamlakatlarida keng yoyildi. Tasavvuf ta'limotlari boshqa musulmon mamlakatlarida bo'lganidek, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va ma'naviyatining so'nggi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi¹.

Bundan tashqari XI asrda Qoraxoniylar davrida ham ko'plab iste'dod egalari yetishib chiqishdi. Shulardan nomlari tarixda o'chmas iz qoldirgan Yusuf Xos Hojib va Mahmud Qoshg'ariy ham yashab ijod qilishdi. Chuqur bilim va tafakkur egasi Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" ("Saodatnoma") asari bilan mashhurdir.

¹ <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/manaviyat-yulduzlari/markaziy-osiyoda-IX-XX-asr-boshida-madaniyat-rivoji-tarixidan/>

Zero, bu asarda davlatni boshqarish usuli, qonun-qoidalari, siyosati, mafkurasi, ijtimoiy guruhlararo munosabatlar, odob-axloq masalalariga oid o'z davri uchun zarur va foydali, tarixan o'z ahamiyatini yo'qotmovchi fikrlar ilgari surilgan. Chunonchi, u jamiyatning to'rt ustunini quyidagicha belgilab bergan: adolat, davlat, aql-u zakovat, qanoat. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, mana shu to'rt ustun asosidagi jamiyat baxt-saodatini ta'minlashda ilm birinchi o'ringa qo'yiladi: "O'quv qayda bo'lsa, ulug'lik bo'lar, Bilim qayda bo'lsa, buyuklik bo'lar". Yo bo'lmasa, asarda keltirilgan davlat-idora kishilari haqidagi fikrlarni olaylik. Vazirlar oqil, dovyurak, imonli, nomusli bo'lishlari kerak. Beklar, ya'ni hokimlar esa bilimli, yetuk, ko'zi, ko'ngli to'q bo'lmog'i darkor. Agar ular buzuq fe'l bo'lsalar, zamona o'qidan qochib qutulolmaydilar, ulardan odamlar ham yuz o'giradi, g'amga giriftor bo'ladilar. Yusuf Xos Hojib lashkarboshilar xususida shunday deydi: "Olisdagi yovning vahimasidan qo'rqma, aksincha, undan yaqindan voqif bo'lib tur, shunda uning bor imkonidan xabar topasan. Dushman dag'dag'a qilib do'q qilsa, bardoshli bo'l, chekinma (chunki u bu bilan seni sinamog'i mumkin)". "Qutadg'u bilig"da olimlar, shoirlar, dehqonlar, chorvadorlar, savdogarlar haqida, oila, farzand tarbiyasiga oid hikmatli fikrlar ham bir talay.

Mahmud Qoshg'ariy ham o'zidan ajoyib va bebaho meros qoldirgan. Bu uning turkiy tillar va ma'lum ma'noda turkiy tilli xalqlar haqidagi qomusiy asari "Devonu lug'at at-turk"dir. Asar Turkiston xalqlarining tillari tarixini o'rganishda, chunonchi, o'sha davr tili morfologiyasi, fonetikasi, leksikasi, etimologiyasini o'rganishda benazir manba hisoblanadi. Bundan tashqari, unda mintaqa xalqlarining etnik tarixiga oid g'oyatda qimmatli ma'lumotlar jamlangan. Ma'lumki, turkiy tilli xalqlar ham son jihatdan ko'p, ham serqavm bo'lib kelganlar. Ular o'rtasidagi munosabatlar tarixini yoritishda "Devonu lug'at at-turk"ning ahamiyati katta. Bundan tashqari asarda davlatchilik, iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlar, hunarmandchilik, rasm-rusumlar, madaniy hayotga tegishli ma'lumotlar ham ko'p uchraydi. Mahmud Qoshg'ariy asarining qimmatli

tomonlaridan yana biri unda muallif chizgan dunyo xaritasining mavjudligidir. Xarita doira shaklida va uning har tarafdan suv bilan o'ralganidan dalolat beruvchi belgilar mavjud. Xaritada markazda Yettisuv, Sharqiy Turkiston hududi joylashtirilib, uning to'rt atrof-yo'nalishida turli shaharlar, mamlakatlar, dengizlar, ko'llar, daryolar, tog'lar joylashuvi berilgan. Umuman olganda, bu asar bashariyat madaniy ravnaqi yo'lini o'rganishda nodir manba hisoblanadi².

Ma'lumki, XII asrda **Markaziy Osiyo**, jumladan, **Movarounnahr**da fiqh ilmining rivoji va takomili uchun ta'sirchan omillar yuzaga kela boshladi. Ushbu omillardan biri, A.Mo'minov tahliliga ko'ra, bu davrda qoraxoniylar davlati qaror topishi natijasida "Movarounnahrning Xuroson bilan aloqalari zaiflashib, oyoqqa turgan mahalliy maktablarning mustaqil rivojlanishiga asos yaratildi. Markaziy shaharlarda avtonom boshqaruvning kuchayishi ulamo guruhlar ta'sir doirasining kengayishiga olib keldi. Bu bilan fiqh normalarini hayotga tatbiq etishga real sharoit yaratildi. Buxoro va Samarqandni haqiqiy ilm markazlariga aylantirdilar. Bu shaharlarda, **Nasaf, Marv, Farg'ona** faqihlari ham faoliyat ko'rsatdilar"³.

Mahmud Qoshg'ariy Markaziy Osiyoda ilk O'rta asr madaniyatining buyuk arboblardan bo'lib, tilshunoslik sohasida, xususan, turkiy tillarni o'rganish sohasida mashhur bo'ldi va tarixda o'chmas iz qoldirdi.

Mahmudning otasining ismi Husayn, bobosi Muhammad bo'lib, kelib chiqish va tiliga ko'ra Qoshg'ariy nisbatini olgan. U XI asrda tug'ilib, yashab ijod etdi. Bu davrda Movarounnahrda Somoniylar o'rnini Qoraxoniylar sulolasi egallagan, turkiy adabiy til mintaqada keng urf bo'la boshlagan edi. Hatto Abbosiylar xalifaligi markazlarida, azaldan arab va boshqa somoniy xalqlar yashab kelgan o'lkalarda turkiy xalqar namoyandalari ko'payib, turkiy tilga e'tibor oshgan edi. Mahmud Qoshg'ariy ham o'zining uzoq yillar davomida bunyod etgan "Devoni lug'atit turk" kitobini hijriy 469 (1074/75)-yilda tugallab, abbosiy xalifalar avlodidan bo'lgan baland mavqeli Abulqosim Abdulloh binni Muhammad al-Muqtadoga

² <https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/uzbek-davlati/365-qoraxoniylar.html>

³ <https://moturidiy.uz/uz/news/1396>

bag'ishlagan. Asarning asosiy matni o'sha davrda keng mintaqa musulmon Sharqida, butun Yaqin va O'rta Sharqda din, fan tiliga aylangan arab tilida yozilgan bo'lib, turkiy tilning boyligini, mazmundor va rang-barangligini tushuntirish uchun yozilgan, deb taxmin qilish mumkin.

Mahmud Balasog'unda tug'ilib, shu yerda yigitlik chog'larini kechirgan bo'lsa ham, uzoq yillar "Yuqori Chindan boshlab butun Movarounnahr, Xorazm, Farg'ona, Buxoro, hozirgi Shimoliy Afg'onistonga qadar cho'zilgan" turkiy o'lkalarni, turkmanlar, o'g'uzlar, chigillar, yag'molar, qirg'izlarning shaharlarini, qishloq va yaylovlarini kezib chiqdi, turli sheva va lahja xususiyatlarini o'rgandi, ularni adabiy til bilan chog'ishtirdi, o'z ishi uchun nihoyatda boy material to'pladi⁴.

Kishilik tamadduni tarixini tahlillar asosida tizimli o'rgangan ilm kishilarining ta'kidlashicha, ilk Renessans – uyg'onish davri G'arbiy Yevropadan ilgari Markaziy Osiyo, to'g'rirog'i, qutlug' diyorumiz Movarounnahr hududlarida vujudga kelgan.

Yurtimizda kechgan birinchi uyg'onish – ilk Renessans davri IX-XII yuz yilliklarni o'z ichiga olgan. Bu davrni shveytsariyalik professor Adam Mes "Musulmon Renessansi", rus sharqshunosi, akademik Nikolay Konrad esa "Sharq Uyg'onishi" istilohlari bilan atashgan. IX-XII asrlarda jamiyatning barcha sohalarida katta ko'tarilish yuz berdi. Ta'lim, iqtisodiyot, madaniyat, ma'rifat, tibbiyot, harbiy va ma'naviy sohalar yuksaldi. Markaziy Osiyoda o'sha paytlari hukmronlik qilgan somoniylar, qoraxoniylar, g'aznaviylar, saljuqiylar va xorazmshohlar ilm-u fan va madaniyat taraqqiyoti uchun e'tiborga molik ishlarni amalga oshirdi. Ularning qo'llab-quvvatlashi, tashabbusi bilan Buxoro, Samarqand, Urganch, Marv, Termiz singari kentlarda ulkan bunyodkorlik ishlari amalga oshirilib, yangi madrasalar, masjidlar, maqbaralar, xonaqohlar, karvonsaroylar, akademiyalar, qal'a-yu saroylar qurildi. Bu ilmiy markazlar va madrasalarda jahon tanigan ulug' allomalar Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oni, Imom al-Buxoriy, Abu Mansur al-Moturidiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Bakr al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Mahmud az-Zamaxshariy, Burhoniddin

al-Marg'inoniy, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy singari yuzlab mutafakkirlar faoliyat yuritgan.

Bu qutlug' maskanlarda yaqin va uzoq o'lkalardan kelgan minglab ilmi toliblar ta'lim va tarbiya olib, yetuk mutaxassislar bo'lgan. Birgina Xorazm Ma'mun akademiyasida o'nlab olimlar samarali ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan, ular tomonidan ilm-fanning turli jabhalarida yuzlab asarlar, kitoblar yozilgan. Hozirda ham mazkur boy ilmiy va ma'naviy meros o'z qadrini yo'qotgan emas, dunyoning nodir kutubxonalarida saqlanib kelinadi.

Islom faqat dingina emas, u yaxlit sivilizatsiya va madaniyat, davlat va huquq, o'zining betakrorligi bilan ajralib turuvchi tarix, falsafa, ma'naviyat va san'at hamdir. Islom to'g'risidagi izchil ilmiy-falsafiy qarashlarning yuzaga kelishida Sharq mutafakkirlari, jumladan, Markaziy Osiyolik qomusiy bilim egalari: Ahmad Farg'oni, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Imom Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Mansur Moturidiy, Abu Zayd Dabusi, Burhoniddin Marg'inoniy, Umar Xayyom, Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oni, Bahouddin Naqshband, Alisher Navoiy singari allomalar o'z asarlari bilan yuksak darajaga ko'targanlar.

Movarounnahr jahon tamadduniga, jumladan, ilm-fan va ma'naviyat, falsafa, din, san'atning rivojlanishiga munosib hissa qo'shgan buyuk siymolar, mutafakkirlar, mutasavviflar, allomalarni yetishtirib bergan madaniy makon bo'lib hisoblanadi. Qadim Movarounnahr diyori o'zining buyuk siymolari, mutafakkir-u mutasavviflari bilan jahon xalqlari ma'naviy hayotida o'ziga xos o'rin egallagan. Din, fan, falsafa rivoj topgan diyorga aylangani ilmiy haqiqatdir. Bu zamindan yetishib chiqqan allomalar dunyo ilm-faniga beqiyos hissa qo'shishgan. Shunday allomalardan biri haqiqiy ismi Sulaymon bo'lib, o'z davrida o'zining benazir xislatlari bilan Hakim unvoniga sazovor bo'lgan ulug' mutasavvif Sulaymon Boqirg'oni. Sulaymon Boqirg'oni Xorazmda tug'ilib (hijriy 582) 1186-yilda Boqirg'onda vafot etgan. Boqirg'oni yashagan joyi Boqirg'on qasabasi bo'lgani uchun mutasavvif Boqirg'oni

⁴ <http://ferlibrary.uz/mamud-koshariy>

nomi bilan tanilgan. Sulaymon Boqirgʻoniy sheʼrlari, hikmatlarida Sulaymon, Qul Sulaymon, Hakim, Hakim xoʻja, Hakim Sulaymon, Hakim Xoja Sulaymon, Hakim ota, Miskin, Sulaymon kabi taxalluslardan foydalangan⁵. U Xoja Ahmad Yassaviyning muridlaridan biri boʻlib, oʻz oʻrnida uning turkiy qavmlar orasidagi eng mashhur murshidi hisoblangan. Sulaymon Boqirgʻoniyning hayoti va ijodi haqida maʼlumot beruvchi manbalar juda kam va sanoqli manobalar, manbalarda mutasavvifning hayoti haqida qisqa maʼlumotlar berilgan. Muallifi nomaʼlum boʻlgan “Hakim ota” kitobi, Faxriddin Ali Safiyning “Rashahot ul-aynul hayot”, Haziniyning “Javohir ul-abror min amvoj il-bihor”, Mavlono Gʻulom Lohuriyning “Xazinat ul-asfiya”, Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-mahabbat min shamoyil ul-futuvvat”, Mulla Sharif Buxoriyning “Hujjat uz-zokirin”, Shayboniyning “Risoi maʼarifi Shayboniy”, Said Ahmad Nosiruddin Marjoniyning “Tarixi mashoyixi turk”, Xoja Hasanning “Muzakkiri ahhob” kabi asarlarda Boqirgʻoniy haqida qisqa maʼlumotlar berilgan.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Sulaymon Boqirgʻoniyning hayoti va ijodi haqidagi tarixiy maʼlumotlar turli rivoyatlar bilan aralashib ketganligi bois uni asl ilmiy-tarixiy dalillar asosida oʻrganish tadqiqotchilar uchun ancha murakkablik tugʻdiradi. Turk mifologiyasida va xalq orasida “Hakim ota” nomi bilan ham mashhur boʻlgan valiy inson Sulaymon Boqirgʻoniy oʻz iqtidori va sheʼriy isteʼdodi bilan Xoja Ahmad Yassaviyning eʼtiborini qozongan. “1911-yilda yozilgan Joʻyborzoda qalamiga mansub “Manoqib”da aytilishicha, Hakim ota (Hazrat Sulaymon) Qurʻoni karimga oʻzgacha hurmat koʻrsatib, darsga borayotib Musʼhafni

boshi uzra koʻtarib olar ekan. Buni koʻrgan Ahmad Yassaviy hazratlari uni shogirdlikka taklif etadi. Hakim ota u zotning qoʻlida taʼlim olib, oʻn besh yoshida muridlikni qabul qiladi”⁶.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Ushbu tadqiqotda XII asrda yashab ijod qilgan mashhur tasavvuf vakili, turkiy xalqlar qalbida chuqur iz qoldirgan, tasavvuf gʻoyalarini xalq tili – turkiy til orqali keng ommaga yetkazgan Sulaymon Boqirgʻoniy hayoti va ijodi atroflicha tahlil etiladi. U Movarounnahr, Turkiston, Volgaboʻyi, Itil atrofidagi hududlarda Hakim ota nomi bilan shuhrat qozongan. Sulaymon Boqirgʻoniy oʻz davrining muhim ijtimoiy-siyosiy, madaniy-maʼnaviy muhitida yashab, Yassaviylik tariqatining munosib davomchisi boʻlgan. Uning tasavvufiy-falsafiy qarashlari, maʼnaviy merosi va dunyoqarashining shakllanishiga taʼsir etgan omillar bob doirasida ilmiy asosda yoritiladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/manaviyat-yulduzlari/markaziy-osiyo-da-IX-XX-asr-boshida-madaniyat-rivoji-tarixidan/>
2. <https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/uzbek-davlati/365-qoraxoniylar.html>
3. <https://moturidiy.uz/uz/news/1396>
4. <http://ferlibrary.uz/mamud-koshariy>
5. Mustafa Sever. Bakirgan Kitabı. Hakim Suleyman Ata. - Hikmetler ve Kısaslar, Ahmet Yesevi Universitesi Yayinlari., Ankara. -2018, -S.352.
6. Хидоят журналининг 2019 йил, 11-сонидан (<https://hidoyat.uz/23902>).



⁵ Mustafa Sever. Bakirgan Kitabı. Hakim Suleyman Ata-Hikmetler ve Kısaslar, Ahmet Yesevi Universitesi Yayinlari., Ankara. -2018, -S.352.

⁶ “Хидоят” журналининг 2019 йил, 11-сонидан. (<https://hidoyat.uz/23902>).